

KS. ANTONI TRONINA

DEUS VERITATIS. „PRAWDA” W TEOLOGII PSALTERZA

Psalterz ma szczególne znaczenie dla teologii biblijnej Starego Testamentu. Jako Księga modlitwy ludu Bożego, przedstawia on różnorodność postaw religijnych człowieka wobec Boga. Nie można wprowadzić mówić o jakimś jednolitym systemie teologicznym Księgi Psalmów, lecz tylko o poglądach religijnych poszczególnych psalmistów. Niemniej jednak używane przez nich tak często „kluczowe pojęcia” teologiczne, pozwalają śledzić rozwój myśli religijnej Izraela w ciągu historii zbawienia.

Zadaniem niniejszego artykułu jest synteza treści teologicznej zawartej w dwu bliskoznacznych pojęciach biblijnych: *'emet* i *'emûnah*. Psalmiści używają ich zamiennie z określeniami Bożej sprawiedliwości, dobroci, zbawienia itd. Łacińskie tłumaczenie Wulgaty oddaje oba pojęcia przez „*veritas*” — idąc za Psalterzem Septuaginty. Tymczasem ich znaczenie w Psalmach jest niezwykle bogate, co wiąże się z liturgicznym charakterem tej księgi. Istotą prawdziwego kultu jest według Biblii wierność wymaganiom przymierza. Udział w liturgii musi się odbić na życiu moralnym społeczności, na pełnieniu przykazań dotyczących zwłaszcza miłości bliźniego. Etyka przymierza jest etyką dialogu. Niezmiennność Boga nie oznacza bierności. Jest ona dynamiczna: wywiera wpływ na człowieka, domaga się jego odpowiedzi¹. Skoro człowiek został stworzony na podobieństwo Boga, to jego zadaniem jest naśladowanie Stwórcy, coraz wierniejsze upodobnianie się do Niego². **Actio** obja-

¹ Por. np. J. L'Hour, *Die Ethik des Bundestradition im AT*, Stuttgart 1967, 43 n.; L. Stachowiak, *Rozwój norm moralnych w historii zbawienia ST*, AK 65 (1973) 45.

² Por. E. Jacob, *Théologie de l'AT*, Neuchatel 1955, 141.

wiającego się Boga ma powodować **re-actio** wierzącego człowieka. Odpowiedzią na objawienie Bożej świętości jest bojaźń Boża; na Jego miłość człowiek odpowiada wzajemną miłością, a na objawione w przymierzu nakazy — posłuszeństwem³. Jahwe, który objawił się na Synaju jako „pełen życzliwości i wierności” (Wj 34, 6), domaga się od narodu wzajemnej miłości i wierności. Prawdziwa wierność jest bowiem niemożliwa bez współdziałania obu partnerów.

Spróbujmy przedstawić ten „dialogalny” charakter Bożej wierności. Psalterz ukazuje trzy zasadnicze aspekty pojęć 'emet i 'ēmūnah: 1) niezmienność; 2) wierność; 3) prawda. Każdy z tych przymiotów Jahwe znajduje oddźwięk w życiu Izraela.

1. NIEZMIENNOŚĆ JAHWE PODSTAWĄ TRWAŁOŚCI ŚWIATA I LUDZI

A: „JAHWE SKAŁĄ MOJĄ” (Ps 18, 3)

W odróżnieniu od bóstw pogańskich, tak często kierujących się kapysem woli, Jahwe jest Bogiem niezmiennym w swych postanowieniach. Tę Jego cechę wyrażają nie tylko pochodne rdzenia 'mn, ale cały szereg innych określeń i obrazów. Szczególnie często psalmy nazywają Go Skałą⁴. Porównanie to podkreśla Jego niezawodność i pewność ocalenia dla tych, którzy się doń uciekają. Twarda, niewzruszona skała jest bezpiecznym schronieniem dla zbiega błakającego się po pustyni. Takiej zbawczej interwencji Bożej doświadczył Dawid prześladowany przez Saula, toteż woła w podzięce:

„Jahwe, Opoko moja, twierdzo i wybawicielu mój,
Boże mój, skało moja, na której się chronię,
tarczo moja, mocy zbawcza i moja obrono!”
(Ps 18,3=2Sm 22,2n).

Wymieniona tu tarcza (magen) jest również częstym obrazem niezawodnej pomocy Jahwe⁵. Jeszcze pewniejszą obronę stanowił wielki puklerz (sinnah), stosowany przez ciężkozbrojnych w walce wręcz, a osłaniający także z boków. Taką zewsząd otaczającą pomocą dla wier- nego jest Boża 'emet⁶.

³ Zob. J. Pfammatter, Glaube nach dem Heilite Schrift, w: *Mysterium Salutis* (red. J. Feiner, M. Löhrer), t. I, Einsiedeln 1965, 798.

⁴ sūr: Ps 18, 3. 32. 47; 19, 15; 28, 1; 31, 3; 62, 3. 7 n; 71, 3; 73, 26; 78, 35; 89, 27; 92, 16; 94, 22; 95, 1; 144, 1. selā: Ps 18, 3; 31, 4; 42, 10; 71, 3.

⁵ Ps 3, 4; 18, 31; 28, 7; 33, 20; 59, 12; 84, 12; 115, 9 n; 119, 114; 144, 2.

⁶ Ps 91, 4; por. 5, 13; 35, 2.

Trwałość i niezmiennność Jahwe rozciąga się poza granice czasu i sprawia, że przewyższa On nieskończenie wszystkie swoje stworzenia. Mówi o tym w pięknym wyznaniu autor Ps 102 (ww. 26—28).

Atrybutem niepodważalnej władzy Jahwe nad światem jest Jego tron, odwiecznie utwierdzony w niebie⁷. Fundamenty zaś tego tronu stanowią cztery podstawowe przymioty Jego rządów:

„Sprawiedliwość i prawo podstawą Twego tronu,
łaskawość i wierność ('ēmet) stoją przed Twym obliczem”
(Ps 89, 15).

Te same przymioty Boże wysławia inny hymn, nadając im wymiary kosmiczne (Ps 36, 6n).

Zastąpienie 'ēmet przez 'ēmûnah tłumaczy się późnym pochodzeniem tego utworu, i tu jednak chodzi o tę cechę Jahwe, która stanowi o niezmienności i absolutnej trwałości Jego rządów. Są one nieograniczone zarówno w przestrzeni jak i w czasie (Ps 100, 5).

Pewne wypowiedzi w lamentacjach zdają się wskazywać, że Boża 'ēmet napotyka na nieprzekraczalną barierę, jaką jest śmierć człowieka:

„Jakąż korzyść (będzie) z krwi mojej,
z mojego zejścia do Podziemia?
Czyż może Cię sławić proch,
czyż może rozgłaszać Twą wierność?!” (Ps 30, 10)⁸

Jest to wszakże tylko złudzenie. Psalmista chciał przez te retoryczne pytania skłonić Boga, aby wyrwał go od niechybnej śmierci. Przez to samo jednak wyznaje, że zbawcza 'emet Jahwe sięga nawet do królestwa Szeolu; stwierdził to zresztą w tym samym psalmie (w. 4).

Psalmiści są przekonani o wszechobecności Boga, który dzięki swej 'ēmet niezmiennie podtrzymuje ich przy życiu. Przed Nim człowiek nie może się ukryć (Ps 139, 8).

Niezmiennność Bożej dobroci sławią wielokrotnie hymny Psalterza, każąc również poganom uczestniczyć w tym wysławianiu (Ps 117, 2).

Raz tylko, rozważając w niewoli dawną świetność Izraela, dopuścił psalmista myśl o Bożej zmienności (Ps 77, 9—11).

Odpowiedź na tę wątpliwość zawarta jest w pokrewnym tematycznie Ps 89, gdzie Jahwe zapewnia o niezmienności swej decyzji wobec dynastii Dawida. Chociaż musi przyjść kara za odstępstwa, to jednak:

„łaski mojej nie odwrócę od nich
ani nie zawiodę w mojej wierności;
nie znieważę mojego przymierza
i wypowiedzi moich warg nie zmienię” (ww. 34—35).

⁷ Ps 93, 2; por. 9, 8; 103, 19.

⁸ Por. Ps 88, 11—13, Iz 38, 18 n.

To samo stwierdzenie o swej niezmienności powtórzy Jahwe po niewoli ustami proroka Malachiasza (3, 6), a św. Jakub, wykorzystując naukę Starego Testamentu powie o Bogu, że „u Niego nie ma przemiany ani cienia zmienności” (Jk 1, 17).

B. „ON UTWIERDZIŁ ŚWIAT” (Ps 93, 1)

Przytoczony fragment listu św. Jakuba przeciwstawia niezmiennosc Boga — ustawicznym ruchom ciał niebieskich⁹. Ta cyrkulacja słońca, księżyca i planet nie sprzeciwia się jednak, w kosmografii starożytnego Wschodu, stałości wszechświata. Zgodnie z panującymi wówczas wyobrażeniami, niebo stanowi jakby półkulę przykrywającą krąg ziemski. Na firmamencie oddzielającym ziemię od niebios, utwierdzone są ciała niebieskie, które przesuwają się po nim ze wschodu na zachód w niezmiennie ustalonym porządku¹⁰. Dla Izraelity jednak gwiazdy nie są — jak dla pogan — istotami boskimi, lecz stworzeniami Jahwe, podległymi nadanym przez Niego prawom przyrody¹¹.

Podobnie jak niebo, tak i ziemia utwierdzona jest na powierzchni otchłani wód i osadzona silnie na fundamentach, które nadają jej stałość (Ps 24, 2).

Tak utwierdzony przez Boga krąg ziemski jest bezpiecznym mieszkaniem dla stworzeń. Podkreślają to zwłaszcza psalmy o królowaniu Jahwe, który „tak utwierdził świat, że się nie zachwieje”¹².

„Zachwianie się” ziemi może przenośnie oznaczać naruszenie porządku moralnego; jest wówczas znakiem Bożego gniewu¹³. Sprawiedliwi jednak mogą być spokojni, gdyż On czuwa nad ustalonym przez siebie ładem (Ps 75, 4).

Pod szczególną opieką Jahwe jest naród wybrany, a zwłaszcza Jerozolima. Jej mieszkańcy nie muszą się bać, „choćby ziemia zadrżała i góry się zachwiały w sercu mórz” (Ps 46, 3)¹⁴.

Wprowadzenie do starego hymnu kosmicznego mówi obrazowo o Bożej 'ēmūnah, że jest ona wybudowana i ugruntowana w niebiosach, będących Jego stolicą (Ps 89, 3). Podobnie w późnym Ps 119 'ēmūnah przedstawiona jest jako boska zasada trwałości świata:

„Na wieki, o Jahwe, Twe słowo
jest utrwalone jak niebiosa.

⁹ Por. O. Keel, *Die Welt des altorientalischen Bildsymbolik*, Zürich 1972, 48; Ps 8, 4; por. Ps 74, 16 n; 104, 19.

¹⁰ Ps 93, 1c = 96, 10; por. 104, 5.

¹¹ Ps 18, 8; 46, 3n; 75, 4; 99, 1; por. Iz 24, 18n; Job 9, 6.

¹² Por. Ps 48, 9; 87, 5; 78, 69.

¹³ Por. Ps 19, 10; 111, 7n; 119, 137. 142.

¹⁴ Por. Mk 13, 31 i par.

Z pokolenia na pokolenie Twoja wierność:
utwierdziłeś ziemię, a ona trwa.

Co do Twoich wyroków, to trwają one do dziś,
ponieważ to wszystko służy Tobie" (ww. 89—91)

Wyrazem prawa nadanego przez Jahwe są Jego przykazania, nazwane w innym z hymnów „bardzo trwałymi”, nienaruszalnymi jak Jego świątynia na Syjonie (Ps 93, 5). Ich niepodważalny autorytet wynika z suwerennej władzy Jahwe nad światem.

Tę nienaruszalność Bożych wyroków zawartych w Prawie potwierdzi Jezus, porównując je z przysłowiową trwałością świata materialnego: „Dopóki niebo i ziemia nie przemina, ani jedna jota... nie zmieni się w Prawie, aż się całe wypełni" (Mt 5, 18).

C. „NIECH USTANIE ZŁOŚĆ BEZBOŻNYCH, A SPRAWIEDLIWEGO UTWIERDZI!" (Ps 7 10)

Wspomniana wyżej trwałość Syjonu jest obrazem i gwarancją opieki Bożej nad „sprawiedliwymi" (Ps 125, 1n).

Narody pogańskie miały swe święte góry, na których według ich wierzeń mieszkali bogowie, zsyłając zbawienie swym czcicielom. Czciiciel Jahwe oczekuje jednak wybawienia z innej strony:

„Wznoszę oczy swe ku górom:
skąd nadejdzie pomoc dla mnie?
Pomoc moja jest od Jahwe,
Stworzyciela nieba i ziemi!
Nie da potknąć się twej nodze
i nie zdrzemnie się twój Stróż!" (Ps 121, 1—3).

To „potknięcie się" czy „zachwianie" człowieka wyraża najczęściej czasownik mwt. Występuje on prawie wyłącznie w poezji¹⁵ i ma znaczenie przenośne: „uchylenie", „wykroczenie" przeciw prawu Bożemu, zachwianie równowagi moralnej, zboczenie z drogi przykazań. Przez grzech człowiek pozbawia się udziału w Bożych śalôm, bezpieczeństwie i harmonii, w zgodnym współdziałaniu z Bogiem, ludźmi i całą przyrodą¹⁶. Zaprzeczeniem tego stanu „pokoju" jest właśnie „chwiejność", niepewność egzystencji wynikła z odpadnięcia od przymierza. Kto jednak trzyma się mocno drogi Prawa, temu nie grozi „zachwianie" (Ps 55, 23).

Szczególną opieką Bożą cieszy się król, wybrany i namaszczony na Jego namiestnika. Toteż w modlitwach za władcę, któremu Jahwe przy-

¹⁵ 24 razy w Psalterzu na 39 ogółem.

¹⁶ Por. H. H. Schmid, šlm genug haben, THAT II, (1976) 919—935.

rzekł trwałość panowania (Ps 89, 5) przebija przekonanie, że potęga Boża „wspomaga swego pomazańca” (Ps 20, 7; por. 21, 8).

Nieustanne „łaska i wierność” strzegą króla i dają Dawidowej dynastii gwarancję wiecznego trwania (Ps 61, 8). Zresztą „Jahwe do-
chowuje 'emet zawsze” (Ps 146, 6) wobec tych wszystkich, którzy są pozbawieni opieki ludzkich praw. Warunkiem opieki Jahwe jest jednak zawsze postępowanie zgodne z Jego 'emet; „kto tak postępuje, nigdy się nie zachwieje” (Ps 15, 5; por. w. 2b).

W psalmach dydaktycznych pojawiają się próby odpowiedzi na pytanie, dlaczego grzesznicy cieszą się powodzeniem, a sprawiedliwi cierpią. Obserwacja życia mogła zachwiać wiarę w sprawiedliwość Bożą (Ps 73, 2—3).

Inny z pouczających psalmów mądrościowych zaczyna się wezwaniem do ufności w Bogu, który przecież wymierzy sprawiedliwość złym i dobrym: „Zaufaj Jahwe i czyn dobrze, a będziesz mieszkał w kraju i nasycisz się bezpieczeństwem” (37, 3). Tutaj *ēmūnah* jest synonimem „pokoju”¹⁷, będącego udziałem sprawiedliwych. Złoczyńcy nie mają udziału w tym pokoju, toteż „niby trawa szybko zwiędną” (w. 2a). Natomiast tego, kto „troszczy się o *ēmūnah*”, Jahwe umacnia (w. 23), „a kroki się jego nie zachwieją” (w. 31). Ponieważ ta „trwałość” jest całkowicie darem Bożym, stąd często spotykamy w psalmach modlitwy o „utwierdzeniu” człowieka, tj. o zapewnienie mu bezpieczeństwa i uwolnienia od wrogich mocy (Ps 7, 10)¹⁸.

„Trwałość ludzi pobożnych jest tu zestawiona ze znikomością grzeszników; obydwie są skutkiem sprawiedliwych wyroków Bożych. Poezja biblijna z upodobaniem przeciwstawia niezmiennosc Jahwe ludzkiej znikomości i zawodności. Podczas, gdy Jahwe można słusznie nazwać Bogiem *emet*,¹⁹ *ēmūnah*²⁰ czy *ne'ēman*²¹, to ludzie określane są jako „marność”, „tchnienie”, „proch”, czy wręcz „ułuda”, „kłamstwo”.

W sposób szczególny odnosi się to do grzeszników. O ile bowiem Jahwe umacnia tych, którzy się trzymają Jego dróg²², to schodzący z drogi przykazań skazani są na błądzenie i ostateczną zagładę, jaka będzie skutkiem odstępstwa od Boga²³. Pod wpływem wielu rozczarowań skłonny jest psalmista do rozciągnięcia tych stwierdzeń na ogół ludzi, do uznania powszechnego zepsucia i zakłamania²⁴. Stąd częste przestrogi przed po-

¹⁷ *šalôm*, w. 11, 37.

¹⁸ Por. Ps 16, 8; 17, 5; 18, 37; 20, 3 itd.

¹⁹ Ps 31, 6; Jr 10, 10.

²⁰ Pwt 32, 4.

²¹ Pwt 7, 9; Iz 49, 7.

²² Por. Ps 17, 5.

²³ Ps 1, 5—6. Por. Ps 73, 27: „zginą ci, którzy oddalają się od Ciebie...”

²⁴ Ps 12, 2n; 14, 1, 3; 116, 11.

kładaniem ufności w człowieku. Nawet bowiem możni protektorzy są tylko ludźmi i plany ich tak łatwo ulegają zniweczeniu. Jedynym pewnym oparciem, które nigdy nie zawiedzie, jest zbawcza potęga Jahwe:

„Nie pokładajcie ufności w możnych,
ni w synu ludzkim, bo w nim nie ma wybawienia:
tchnienie go opuści, wróci do swej ziemi,
w ów dzień przepadną jego plany.
Szczęśliwy, komu Bóg Jakuba pomoça,
a nadzieja jego w Jahwe, jego Bogu (...)
On dotrzymuje wierności zawsze!” (Ps 146, 3—5. 6c).

Streszczeniem teologii deuteronomistycznej jest Ps 78, który przedstawia historię narodu jako przeplatanie się stałej łaskawości Jahwe z ustawiczną niewiernością Izraela²⁵. Niestalość jest wrodzoną cechą człowieka i narodu wybranego. Boża pedagogia usiłuje przez cierpliwe doświadczenia zaszczyć ludowi w jej miejsce przekonanie:

„że mają pokładać ufność w Bogu
i nie zapominać o dziełach Bożych
i strzec Jego przykazań,
aby nie byli jak ich ojcowie,
pokoleniem przekornym i buntowniczym,
pokoleniem o chwiejnym sercu
i o duchu niewiernym Bogu” (wv. 7—8).

Aby pozbyć się tej chwiejności i zapewnić sobie bezpieczną egzystencję, musi spełnić Izrael wymienione tu warunki: oprzeć swą ufność wyłącznie na Bogu, który jest ich Skalą (w. 35); ciągle pamiętać o czynach zbawczych dokonanych w historii i wreszcie zachowywać wiernie Jego przykazania. Na tym polega prawdziwa mądrość. A nowy Lud Boży do tej przestrogi dołączy napomnienie Mistrza, zawarte w Jego przypowieści o człowieku mądrym, budującym na skale, i o „głupcu, który dom swój zbudował na piasku” (Mt 7, 26).

Przeanalizowaliśmy pierwszy aspekt Bożej 'emet, ukazujący Jego niezmiennosc, stalosc w postępowaniu i absolutną trwałość Jego praw rządzących światem. Jest ona gwarancją ładu kosmicznego, płynącego z niezmiennych praw natury. Zarazem zobowiązuje ona ludzi do kierowania się w życiu społecznym stałymi prawami moralnymi, które zapewniają bezpieczeństwo i spokojną egzystencję narodu. Ci, którzy wyłamują się spod ustalonych na zawsze praw Bożych, pozbawiają się udziału w tej pełni szczęścia (šalôm), żyją w ustawicznym niebezpieczeństwie ostatecznej zagłady²⁶.

²⁵ Zob. St. Łach, Dzieje Izraela w Psalmach i Pięcioksięgu, RTK 23 (1976) 71—83, zwł. 80.

²⁶ Por. przekleństwa za niewierność przymierza Pwt 28, 65n.

„Pełny pokój mieć będą miłujący Prawo i nigdy się nie potkną” (Ps 119, 165).

W przytoczonych przykładach można dostrzec przejście z płaszczyzny niejako materialnej stabilności (statyczny obraz świata) na płaszczyznę etyczną, gdzie 'emet i 'ēmûnah oznaczają niezmiennie zachowanie przyjętych zobowiązań.

2. BÓG WIERNY PRZYMIERZU I OBOWIĄZEK WIERNOŚCI NARODU

A. „BÓG... PEŁEN ŁASKI I WIERNOŚCI (Ps 86, 15)

Biblijna historia zbawienia jest całkowicie przeniknięta ideą „przymierza” Jahwe z Izraelem. „Pojęcie przymierza jest najbardziej oryginalnym wkładem myśli hebrajskiej w historię religijną ludzkości”²⁷.

Wbrew najnowszym sugestiom E. Kutscha²⁸, etymologia hebrajskiego rzeczownika berit ma najprawdopodobniej związek z akadyjskim biritu, „wieży, pęta”, oznacza więc on w sensie przenośnym „wiązącą umowę”²⁹. Takie ujęcie przymierza jako „wieży, zobowiązania” byłoby zgodne z grecko-rzymskim³⁰. W hebrajskim określeniu „przymierza”, podobnie jak w jego dzisiejszych odpowiednikach europejskich, można wyróżnić dwa zakresy: 1) aspekt „zobowiązania”, kontraktu, który nawiązuje „więź” między partnerami, oraz 2) aspekt wzajemnej życzliwości, braterstwa, przyjaźni itd. W obydwu tych znaczeniach odpowiednikami berit mogą być 'emet i 'ēmûnah, które akcentują stałość, niezawodność przymierza:

Starożytny wschód znał dwa rodzaje przymierzy politycznych: między równymi sobie partnerami, oraz między władcą suwerennym a jego wasalami. Wszystkie te przymierza miały charakter sakralny: zawierane były wobec bóstwa, gwarantując przez to trwałość przyjętych zobowiązań. Z umową związana była przysięga i przekleństwa, jakie miały spaść na tego, który nie dotrzymałby umowy³¹.

Wykorzystując to pojęcie berit i obraz dobrze znany Izraelitom, przedstawili autorzy biblijni stosunek Jahwe do swego narodu. Trzeba jednak pamiętać, że mimo przejęcia formy literackiej, nadali jej oni zupełnie nową treść, nie mającą odpowiednika w innych religiach. Nie jest

²⁷ J. Kudasiewicz, Historia i teologia przymierza, w: MPWB 1975, 122. Por. M. Weinfeld, berit, TWAT (1972) 807.

²⁸ berit Verpflichtung. THAT I (1971) 339—352; por. L. Wächter, Die Übertragung der Beritvorstellung auf Jahwe, TLT 99 (1974) 801—816.

²⁹ Por. Weinfeld, art. cyt., 783.

³⁰ Gr. „pistis”, łac. „fides/foedus”, niem. „Band/Bund” itd. wywodzą się ze wspólnego rdzenia bhandh — „wiązać”; por. też pol. „związek”, fr. „alliance”. Zob. P. Antoine, Foi, DBS 3 (1938) 278.

³¹ Zob. np. Kutsch, art. cyt., 343.

to oczywiście przymierze między równymi. Jahwe sam wybrał sobie naród, a następnie związał się z nim obietnicą, której wiernie dotrzymuje przez wieki. Akcentuje to mocno teologia deuteronomistyczna (Pwt 7, 8n). Według tej tradycji, berit jest raczej samozobowiązaniem Jahwe niż obustronnym „przymierzem”. To „zobowiązanie i łaska” zostały skierowane najpierw do praojców: Noego i Abrahama. Następnym krokiem do przymierza było wybawienie „z domu niewoli”. Ten fakt powraca często w starotestamentowej kerygmie, stanowiąc podstawowy artykuł wiary Izraela ³². Wj 6, 6n łączy już ściśle wyjście z Egiptu z zawarciem przymierza na Synaju.

Bardzo starą formułę wiary stanowi wyznanie ³³ zawarte w Wj 34, 6n., w kontekście odnowienia przymierza. Jahwe według tej tradycji przedstawił się Mojżeszowi jako „Bóg miłosierny i litościwy, cierpliwy i **pełen łaski i wierności**; zachowujący łaskę na tysiące (pokoleń), gładzący winę, występki i grzech, lecz nie puszczający ich bezkarnie...” I tutaj wśród określeń Boga przymierza znajdujemy pochodną rdzenia 'mn. W obydwu wyznaniach wiary Izraela podkreślona jest stałość Bożej „wierności”, przejawiającej się bardziej w „łascie” (hesed) niż w karaniu. Jahwistyczna formuła z Wj 34, 6n będzie wielokrotnie powracać w późniejszych tekstach Starego Testamentu, a zwłaszcza w psalmach ³⁴:

„Ty zaś, Panie, jesteś Bogiem miłosiernym i litościowym, cierpliwym i pełnym łaski i wierności” (Ps 86, 15) ³⁵.

Wyraźna aluzja do przymierza synajskiego wskazuje, jak należy tu rozumieć termin 'emet. Jahwe, Bóg Izraela, który objawił się jako „miłosierny i litościwy”, gotów jest zawsze do zbawczej interwencji na rzecz swoich wybranych. Dowody niezmiennej życzliwości (hesed) dla Izraela okazywał On wielokrotnie w historii, poczynając od wyprowadzenia z niewoli i opieki na pustyni. Psalmi często wspominają te wydarzenia, aby uobecnić je w czasie liturgii ludowi ³⁶. Przeżywając dawne fakty zbawcze na zgromadzeniu kultowym, naród ożywia swą wiarę w Boga, który jest przecież tak samo potężny teraz jak w przeszłości (Ps 81, 9a. 11a). Jego „wierność i łaska” obiecane na Synaju dotyczą nie tylko narodu wybranego jako całości, ale odnoszą się również do poszczególnych jego członków, tych zwłaszcza, którzy są najbardziej pokrzywdzeni przez

³² Por. J. Schreiner, *Rozwój izraelskiego „Credo”*, Concilium (pol.) 1—10 (1966—67) 590—596.

³³ Zob. F. M. Wilms, *Das Jahwistische Bundesbuch in Exodus 34*, München 1973, 142.

³⁴ Zob. R. C. Dentan, *The literary affinities of Ex XXXIV, 6f*, VT 13 (1963) 34—52.

³⁵ Por. Ps 103, 8; 111, 4; 145, 8.

³⁶ Zob. H. Zirker, *Die kultische Vergegenwärtigung der Vergangenheit in den Psalmen*, Bonn 1964.

niesprawiedliwość społeczną (Ps 146, 6c—9b). Obietnice Boże, dane niegdyś narodowi wybranemu, odnoszą się w sposób szczególny do dynastii Dawida. Proroctwo Natana odbiło się szerokim echem nie tylko w dziele kronikarskim, ale także w poezji Psalterza:

„Jahwe przysiągł Dawidowi wierność
i nie odwrócił się od niej:

Potomstwo twoje osadzę na twoim tronie” (Ps 132, 11).

Trwałość dynastii zależy według Ps 132 od jej wierności przymierzu; natomiast Ps 89 podkreśla bezwarunkowość Bożej obietnicy (wv. 31—35). Jahwe pozostaje zawsze wierny swemu słowu, toteż przymierze ma wartość wieczną, mimo niewierności następców tronu Dawida. Synonimami tej obietnicy (berît) Jahwe są kluczowe słowa Ps 89: hesed i 'ēmûnah.

„Na zawsze zachowam dla niego swą łaskę,
a przymierze moje z nim będzie trwałe” (Ps 89, 24. 29).

Za tę niezmienną łaskawość, okazywaną przez Boga królowi i wszystkim członkom ludu wybranego, płyną ustawiczne podziękowania w modlitwie liturgicznej³⁷.

Obok hesed, najczęstszym synonimem Bożej „wierności” jest sedaqah, „sprawiedliwość”. Stanowi ona podstawę porządku w świecie, który kierowany jest prawem Bożym. Toteż psalmiści tak często odwołują się do „sprawiedliwości” Jahwe, będącej gwarancją nienaruszalności przymierza (Ps 143, 1). Sprawiedliwość Jahwe wypływa z Jego wierności przymierzu. Ową wierność i sprawiedliwość wobec Izraela okazał Jahwe wyprowadzając swój naród z niewoli babilońskiej. Wówczas poganie przekonali się, że Jahwe nie zawodzi pokładanej w Nim ufności (Ps 98, 2—3). Czasem w lamentacjach Boża wierność przejmuje znaczenie sprawiedliwości karzącej. Jego wierność przymierzu przejawia się w ten sposób, że wrogowie Izraela zostają ukarani, a naród wybrany otrzymuje łaskę. Zburzenie Babilonu i edykt Cyrusa stanowiły zarazem wyraz łaskawości Jahwe dla Izraela i kary — dla pogan.

Jahwe jest sprawiedliwym Sędzią swego ludu i wymierza sprawiedliwość zarówno pobożnym jak i grzesznikom. O ile Boża 'ēmet sprawia pohańbienie nieprawych³⁸, to dla pobożnego jest ona wybawieniem z udręki i przywróceniem bezpiecznej egzystencji. O taką zbawczą pomoc modlą się prześladowani: „Boże, przez ogrom Twej łaskawości odpowiedz mi, przez niezawodność Twej pomocy” (be 'ēmet jiš'eka)³⁹. Jest w tej prośbie znowu aluzja do wyznania wiary z Wj 34, 6, gdzie Jahwe został nazwany „pełnym łaski i wierności”. W Nowym Testamencie formuła ta została zastosowana do Jezusa Chrystusa. Prolog Jana nazywa Go „peł-

³⁷ Ps 138, 2; por. Ps 40, 11n; 57, 11; 71, 22; 92, 3.

³⁸ Ps 54, 7: „przez Twą wierność ich zniwecz!”; por. 57, 3n.

³⁹ Ps 69, 14; por. 43,3.

nym łaski i prawdy” (J 1, 14), a List do Hebrajczyków — „miłosiernym i wiernym arcykapłanem” (2, 17). Stare wyznanie wiary zawarte w 2Tm 2, 13 tłumaczy istotę Jego wierności: „O ile my okazujemy niewierność, to On pozostaje wierny, nie może bowiem zaprzecić się samego siebie”.

B. „PROWADŹ MNIE W TWOJEJ WIERNOŚCI” (PS 25, 5)

Zawierając na Synaju przymierze z Izraelem i objawiając mu swoje plany zbawcze, Jahwe postawił zarazem warunki, jakie naród wybrany był zobowiązany zachowywać. W uroczystej przysiędze zgromadzony lud przyjął na siebie wierne wypełnianie Bożych nakazów (Wj 19, 3—8). Odtąd los narodu będzie zależał od posłuszeństwa Prawu. Izajasz wyraził to w sławnym stwierdzeniu: „jeśli nie uwierzycie — nie ostoicie się!” (Iz 7, 9b). Gra słów, pochodnych od rdzenia 'mn, podkreśla bezwzględną konieczność wierności Bogu do przetrwania dynastii Dawida. Celem odnawiania przymierza w najważniejszych chwilach historii Izraela było przypomnienie narodowi o przyjętych zobowiązaniach wobec Jahwe. „Czeńcie więc Jahwe i służcie Mu w szczerości i wierności” (Joz 24, 14) — wzywał Jozue Izraela na zgromadzeniu w Sychem. Wierność ta wymaga odrzucenia obcych bogów i służenia samemu Jahwe, „bo On jest Bogiem świętym i Bogiem zazdrosnym” (w. 19). Izrael znowu przyrzekł posłuszeństwo (w. 24), ale już Księga Sędziów ukazuje, jak było ono nie trwałe. Reformy religijne dokonywane w czasach królewskich odwołują się zawsze do idei przymierza. Zaslugą proroków było rozwinięcie teologii przymierza. Nie jest ono tylko prawną umową między Jahwe a Izraelem; Bóg zaangażował w nie swą miłość, która z kolei domaga się od narodu wzajemnej miłości. Tę rzeczywistość przymierza dobrze oddaje zastosowany przez Ozeasza obraz małżeństwa⁴⁰. Wówczas małżeństwo było nie tyle kontraktem obustronnym, co wybraniem ze strony mężczyzny. On był „właścicielem (ba'al) żony, która winna mu posłuszeństwo i wierność⁴¹. Otóż Oblubienica — Izrael okazała się niewierna swemu Oblubieńcowi. Jej bałwochwalstwo jest cudzołóstwem wobec kochającego Małżonka — Jahwe. Toteż musi ją spotkać zasłużona kara, która ma ją jednak skłonić do opamiętania i nawrócenia. Ostatecznie przebacząca miłość Jahwe zwycięży: „poślubi” On na nowo niewierny kiedyś naród i przywróci mu utracone wartości etyczne, a niewzruszona odtąd wierność sprawi „poznanie Jahwe”, tj. najbardziej intymną z Nim zażyłość⁴².

⁴⁰ Zob. A. Gelin, *Fidélité de Dieu, fidélité à Dieu, d'après l'AT*, BiViChr 4 (1956) 36 n.

⁴¹ Por. A. van der Born, *Ehe*, BL 359—361.

⁴² Oz r. 2, zwł. ww. 20—22.

Następni prorocy często podejmują tę alegorię⁴³, a ich bogate słownictwo na oznaczenie niewierności Izraela spotykamy również w psalmach⁴⁴.

Ta sama terminologia odnosi się do nieprzyjaciół psalmisty, „łamiących wiarę bez powodu” (Ps 25, 3b). Zostaną oni pohańbieni, gdyż ich wiarołomstwo jest również zdradą wobec Jahwe. W przeciwieństwie do nich psalmista chce być zawsze wierny Bożym przykazaniom i dlatego prosi:

„Drogi Twoje, o Jahwe, daj mi poznać,
ścieżek Twoich mnie naucz,
prowadź mnie w Twojej wierności i pouczaj mnie...”

(Ps 25, 4. 5a).

„Chodzić po drogach Bożej 'ëmet, to naśladować sposób Jego postępowania, które odznacza się „łaskawością i wiernością wobec strzegących Jego przymierza i nakazów” (w. 10). Podobną prośbę zawiera Ps 86, 11. Z modlitwy tej wynika związek między „naśladowaniem Bożej wierności” a „bojaźnią Jego imienia”; jedno i drugie stanowi podstawę prawdziwej religijności. Szczęście człowieka zależy od tego, czy będzie się trzymał drogi wskazanej przez Jahwe. Przypominają o tym prorocy głosząc potrzebę nawrócenia, a psalmiści modlą się o umiejętność odnalezienia „Bożej drogi”. Jest to umiejętność trudna i tylko nieliczni mogą powiedzieć o sobie, że chodzą tą drogą (Ps 26, 3).

We wszystkich tych przykładach 'ëmet jest właściwością samego Jahwe; człowiek może tylko i powinien naśladować Bożą wierność. To naśladowanie⁴⁵ to przede wszystkim wierne przestrzeganie przymierza, polegające na sprawiedliwości społecznej i wzajemnej życzliwości. Na wierność Boga można odpowiedzieć tylko przez wierność wobec bliźnich⁴⁶. W tym znaczeniu 'ëmet zbliża się bardzo do pojęcia hesed — „wzajemna życzliwość, solidarność”⁴⁷. Ci, którzy naśladowują Boże hesed i 'ëmet, nazywani są hasidim i 'ëmünim. Obydwa te terminy mogą mieć znaczenie czynne jak i bierne. W interpretacji czynnej hasidim to społeczność pobożnych, którzy w swym postępowaniu kierują się zasadami społecznej życzliwości i lojalności. W znaczeniu biernym natomiast są to ci, którzy żyją w zasięgu udzielającej się łaski Bożej, więc: „umiłowani, uczestnicy łaski”⁴⁸.

Utworzona analogicznie forma 'ëmünim oznacza aktywną postawę naśladowania Bożej wierności; zarazem owi „wierni” cieszą się szczególną

⁴³ Iz 49, 14—21; 50, 1; 54, 1—8; 62, 4n; Jr 3; Ez 16; 23.

⁴⁴ Ps 78, 56n; por. Ps 59, 6; 73, 15. 27; 106, 39; 119, 158.

⁴⁵ Zob. J. Niemczyk, Naśladowanie Boga w ST, RT 2 (1960) 179—199; F. J. Helfmeyer, Die Nachfolge Gottes im AT, Bonn 1968.

⁴⁶ Por. H. Wildberger, THAT I, 206.

⁴⁷ Por. L. Stachowiak, Güte, BL 646; H. J. Stoebe, hesed Güte, THAT I, 600—621.

⁴⁸ Zob. Stoebe, tamże, 619 n; W. Beuken, Hasid: Gunstgenoot, Bijdragen 33 (1972) 417—435.

opieką Jahwe — i to jest bierny aspekt słowa, ukryty w jego formie gramatycznej:

„Miłujcie Jahwe, wszyscy Jego pobożni;
Jahwe strzeże wiernych,
a odplaca z nawiązką pyszałkowi” (Ps 31, 24) ⁴⁹.

Chodzi tu zapewne o całą społeczność Izraela. Na wierność Boga, objawiającą się w Jego zbawczych czynach, naród wybrany odpowiada swoją wiarą i zachowaniem przykazań ⁵⁰.

Kontynuacją narodu wybranego Starego Przymierza jest Kościół, społeczność wierzących w Chrystusa. Nadawany im od początku tytuł „wierni” ⁵¹ podkreśla jedną z istotnych wartości etycznych wskazanych przez samego Chrystusa ⁵². Ta wierność polega na „chodzeniu w prawdzie”, tj. „postępowaniu według Jego przykazań” ⁵³.

C. „ŁASKA I WIERNOŚĆ SPOTYKAJĄ SIĘ” (PS 85, 11)

Choć naród wybrany jako całość może być nazwany społecznością wiernych, to jednak określenie to odnosi się raczej do wybranej Reszty czasów mesjańskich ⁵⁴. Tylko Jahwe jest w pełni wierny przyjętym zobowiązaniom. Izrael wielokrotnie okazywał niewierność przymierzu ⁵⁵. Prorocy w imieniu Jahwe potępiają ten brak lojalności i wierności ze strony narodu ⁵⁶, a w psalmach niejednokrotnie spotykamy skargi na Izraela „chodzącego własnymi drogami” (Ps 81, 13) ⁵⁷. Drogi Boże nieskończenie przewyższają postępowanie ludzkie ⁵⁸, ponieważ „wszystkie ścieżki Jahwe, to łaskawość i wierność” (Ps 25, 10). On też błogosławi tego, kto „chodzi Jego drogami” (Ps 128, 1).

Niestety, tylko nieliczne jednostki zasłużyły na nazwę „wiernych Bogu”. Należą do nich przede wszystkim Abraham ⁵⁹ i Mojżesz „sługa wierny” ⁶⁰, a także kapłan Sadok ⁶¹, prorok Samuel ⁶² i król Dawid ⁶³. Ich „wierność” należy rozumieć nie tylko jako cechę religijną; dotyczy ona także relacji społecznych. Ideą zespalającą obie płaszczyzny jest

⁴⁹ Por. Ps 12,2: „Ratuj, Jahwe, bo ginie pobożny, bo znikają wierni spośród synów ludzkich”.

⁵⁰ Zob. zwł. Iz 26, 1—4.

⁵¹ pistoi: Dz 10, 45; 2 Kor 6, 18; Ef 1, 1.

⁵² Zob. Mt 23, 23.

⁵³ 2 J 4, 6.

⁵⁴ Zob. J. Duplacy, Fidelité, art. w: Catholicisme IV (1956) 1274.

⁵⁵ Por. Ps 78, 37: „nie byli wierni Jego przymierzu...”

⁵⁶ Oz 4, 1n; Iz 1, 21, 26; Jr 5, 1—3; 7, 28; 9, 3—5 itd.

⁵⁷ Por. Ps 50; 78; 95; 105; 106.

⁵⁸ Por. Iz 55, 8n.

⁵⁹ Neh 9, 8.

⁶⁰ Lb 12, 7.

⁶¹ 1 Sm 2, 35.

⁶² 1 Sm 3, 20.

przymierze, które obejmuje całe życie Izraela. W przykładzie negatywnym ukazuje to cytowany już Ps 78, gdzie niewierność wobec Jahwe (w. 8) jest tym samym co niewierność wobec przymierza, będącego przeciw „Jego przymierzem” (w. 37). „Wierność” (’emet), tj. niezawodność, rzetelność w stosunkach międzyludzkich jest podstawowym obowiązkiem całego narodu przymierza. W sposób szczególny jednak wymaga się jej od sprawujących władzę⁶⁴. Ponieważ zaś historia wykazała, jak nieliczni władcy kierowali się w swych rządach wiernością wobec Prawa, tym silniejsze jest oczekiwanie przyszłego króla, który zaprowadzi w swym królestwie idealną sprawiedliwość, prawo i wierność⁶⁵. Te właśnie nadzieje wyraża mesjański Ps 45:

„Przypasz swój miecz do biodra, bohaterze,
Twą chlubę i ozdobę. Niech Ci się powiedzie!
Wyruszaj za sprawę prawdy i broń uciśnionego,⁶⁶
a dokonasz groźnych czynów Twą prawicą” (ww. 4—5).

Wyraz ’emet, przetłumaczony tu jako „prawda”, oznacza ogólnie doskonały porządek społeczny, jaki ma być realizowany w rządach sprawiedliwego władcy. Do głównych zadań króla należy opieka nad ubogimi i pokrzywdzonymi, oraz walka z bezprawiem⁶⁷. Ideał takiego władcy, pobożnego i zatroskanego o praworządność, przedstawia też Ps 101. Król wierny prawu Bożemu nie może tolerować w swym królestwie nikogo poza tymi, którzy jak on są wierni Jahwe (w. 6). „Niewierni”, tzn. ci, którzy posługują się fałszem i zdradą, nazwani są „bezbożnymi” (riš’ê-’eres) i zostaną wytepieni z „miasta Jahwe” (w. 8). To miasto, to oczywiście Jerozolima, nazwana niegdyś z racji swych grzechów „nie-rządnicą”, która jednak po bolesnych doświadczeniach nawróci się do Jahwe i będzie znowu „miastem sprawiedliwości, twierdzą wierną” (Iz 1, 21, 26).

Doskonała wierność wobec Boga i bliźnich jest jednak ciągle jeszcze przedmiotem oczekiwań narodu przymierza. Zdaje on sobie sprawę, że taka wierność jest możliwa tylko dzięki niezawodnej dobroci Bożej. Tylko Jahwe może przemienić niewierny naród i zesłać mu ocalenie⁶⁸. Również i ta myśl znajduje odbicie w Psalterzu. Ps 85 zawiera obietnicę Boga skierowaną do Izraela wracającego z niewoli (ww. 9—14). W odbudowanej świątyni zamieszka znów Chwała Jahwe, a Jego zbawienie

⁶³ 2 Sm 23, 1 wg LXX.

⁶⁴ BH tylko dwa razy odnosi ten przymiot (’emet) bezpośrednio do ludzi: Wj 18, 21 i Neh 7, 2; w obu przypadkach owa „wierność” wraz z „bojaźnią Jahwe” jest warunkiem powierzenia im władzy.

⁶⁵ Np. Iz 11, 5; 16, 5; 42, 3; zob. J. Nelis, Messiaserwartung, BL 1139—1148.

⁶⁶ TM poprawiony.

⁶⁷ Por. Ps 20; 21; 72.

⁶⁸ Por. Iz 45, 8.

okaże się przez ostateczne zapanowanie w narodzie świętym życzliwości, wierności, sprawiedliwości i pokoju. Są to tradycyjne wartości etyki przymierza, których tym razem udzieli Bóg nieodwołalnie swoim zbawionym:

„Zaprawdę, bliskie jest Jego zbawienie dla Jego czcicieli,
i chwała (znów) zamieszka w ziemi naszej.

Łaska i wierność spotkają się,
sprawiedliwość i pomyślność się ucałują.

Wierność z ziemi wyrośnie

a sprawiedliwość z niebios patrzeć będzie” (wv. 10—12) ⁶⁹.

Wątpliwość egzegetów, gdy chodzi tu o wierność Bożą, czy ludzką („wyrośnie z ziemi”) rozwiązuje następny werset: „Sam Jahwe udzieli tych dóbr, a ziemia wyda swój plon” (w. 13). To interwencja Bożej łaski (*hesed*) sprawi, że na ziemi zapanuje wierność (*'emet*), przejawiająca się w sprawiedliwości społecznej, wzajemnej życzliwości i pokoju ⁷⁰. Wymienione tu dobra, stanowiące na razie przedmiot tęsknoty sprawiedliwych, będą udziałem w dobrach niebieskich, w doskonałości samego Boga ⁷¹.

W ten sposób psalmy doprowadzają nas już na próg Nowego Testamentu. Zapowiedziany Mesjasz to Jezus Chrystus; przez Niego Chwała Boża zamieszkała na ziemi: „i widzieliśmy Jego Chwałę, Chwałę jako Jednorodzonego od Ojca, pełnego łaski i prawdy” (J 1, 14b).

Psalterz opiewa Bożą *'emet* najczęściej rozumianą jako wierność narodowi wybranemu. Do tej wierności Jahwe „zobowiązał się” w przymierzu synajskim i okazywał ją niezmiennie w dziejach Izraela. Objawiała się ona przede wszystkim w zbawczych interwencjach na rzecz ucieszonego narodu, ale także w karzącej sprawiedliwości wymierzanej wrogim mocarstwom. Ów podwójny wymiar Bożej wierności jest widoczny także w odniesieniu do samego narodu przymierza: psalmista wzywa tej samej *'emet* Jahwe prosząc o ratunek dla siebie i domagając się kary na swego przeciwnika.

Szczególnym „przymierzem” związał się Jahwe z dynastią Dawida, gwarantując jej trwałość i pomyślność. Warunkiem jednak przetrwania tak królestwa Dawidowego jak i całego narodu jest wzajemna wierność nakazom przymierza. Wierność bowiem z natury swojej angażuje obydwie strony; stąd potrzeba ciągłego odnawiania przymierza z Bogiem. I chociaż strona ludzka wielokrotnie zawiodła w swej wierności, to jednak łaskawość Jahwe zawsze gotowa jest do przebaczenia. Ostatecz-

⁶⁹ Por. Oz 2, 21n.

⁷⁰ Zob. H. Wildberger, art. cyt., THAT I, 205n.

⁷¹ Zob. C. Lesquivit, P. Grelot, Zbawienie, art. w STB, 1120.

nie Bóg przemieni swą niewierną Oblubienicę i obdarzy ją na zawsze wzgardzoną niegdyś łaską i wiernością. Na ziemi zapanują znowu sprawiedliwość i pokój jako owoce wiernego przestrzegania nakazów zawartych w przymierzu. Sprawcą ostatecznej harmonii będzie sam Jahwe — 'el 'ëmet, Bóg niezawody i prawdziwy.

3. PRAWDZIWY BÓG I PRAWDA JEGO OBJAWIENIA

A. „BOGOWIE POGAN SĄ NICOŚCIĄ, A JAHWE STWORZYŁ NIEBIOŚA” (Ps 96, 5)

Końcowe słowa Prologu św. Jana (J 1, 14. 17) nawiązują do określenia Boga z Wj 34, 6, przy czym zwrot hesed we 'ëmet tłumaczony jest tu przez „łaska i prawda”. Oparte jest to tłumaczenie na LXX, w której 'ëmet oddaje się zwykle przez aletheia, alethinos, podobnie jak aramejskie qušta. Takie tłumaczenie ma oparcie w wielu tekstach Psalterza, gdzie 'ëmet nie ogranicza się do znaczenia „wierność”. Przykładem może tu być określenie Jahwe jako 'el 'ëmet w Ps 31:

„Wyciągnij mnie z sieci, którą zastawili na mnie,
boś Ty jest moją obroną.
W Twoją rękę powierzam ducha mojego,
Ty mnie wybawisz, Jahwe, Boże wierny!” (ww. 5—6).

Charakter tej modlitwy, będącej wyznaniem ufności w zbawczą moc Jahwe, sugeruje przekład „Bóg wierny, niezawodny, godzien zaufania”. Jest to niewątpliwie przekład słuszny, ale nie wyczerpuje całej treści tego wieloznacznego słowa. Przekłady starożytne proponują tłumaczenie „Bóg prawdy”, harmonizujące z następnym werselem modlitewnego wyznania. Psalmista przeciwstawia Boga Izraela pogańskim bałwanom, które są tylko złudzeniem, nie mają w sobie życia, nie mogą więc przyjść z pomocą swym czcicielom. Natomiast Jahwe jest Bogiem żywym czyli prawdziwym⁷², w Jego opiekę można powierzyć własne życie, bo On na pewno przyniesie wybawienie z nieszczęścia.

Wyraźniejszą polemikę z bożkami pogan zawiera Ps 115. Są oni zupełnie bezsilni (ww. 4—8), będąc tylko „dziełem rąk ludzkich”. Tymczasem Izrael złożył swą ufność w Jahwe, który „czyni cokolwiek zechce” (w. 3b). Ta zbawcza wszechmoc jest znakiem Jego 'ëmet (w. 1), tzn. „wierności” dla swego narodu, a zarazem prawdziwego istnienia. Psalm o królowaniu Jahwe z naciskiem podkreślają Jego przewagę nad bałwanami. Są one „kłamstwem”, „ułudą”, „marnością” (Ps 96, 5); Jere-

⁷² Por. Jr 10, 10: „Jahwe jest Bogiem prawdziwym (ëmet), On Bogiem żywym i królem wiecznym”. Natomiast Baal jest przezwany „Kłamstwem” (Jr 13, 25).

miasz nazywa ich wręcz „nie — bogami”, czymś „co nie może pomóc” (2, 11). Naczelnym dogmatem wiary Izraela można nazwać stwierdzenie przewijające się przez cały ST: „Jahwe jest (jedynym) Bogiem, a poza Nim nie ma innego!”⁷³.

„Prawda” należąca do istoty Jahwe wyraża się także w Jego prawdziwości i niezawodności. Już bardzo stara tradycja stwierdza, że Bóg nie może kłamać ani odwoływać swego postanowienia, jak to czynią ludzie⁷⁴. Historia przymierza potwierdza to przekonanie o niezmienności wszystkich Jego dzieł:

„Dzieła rąk Jego (świadczą o) wierności (’emet) i
sprawiedliwości,
niezawodne są wszystkie Jego nakazy,
ustalone na zawsze, na wieki,
wydane nieodwołalnie (be’emet) i słuszne” (Ps 111, 7—8).

Nieodwołalna jest zwłaszcza przysięga dana Dawidowi i jego dynastii: „Jahwe przysiągł Dawidowi ’emet i nie odwróci się od niej” (Ps 132, 11a). Jest to przysięga wiarygodna, gdyż Bóg zasługuje na wiarę bez zastrzeżeń. I chociaż trudno tu tłumaczyć ’emet jako „prawda” w dzisiejszym rozumieniu, skoro obietnica się jeszcze nie „sprawdziła”, to jednak w odpowiedzi Dawida: „słowa Twoje są ’emet” (2 Sm 7, 28) takie tłumaczenie będzie już całkiem poprawne. Po tym wszystkim, co Jahwe uczynił dla swego ludu, Dawid jest przekonany o prawdziwości Jego słów.

Niezawodna skuteczność słowa Jahwe⁷⁵ dowodzi, że tylko On jest prawdziwym Bogiem (Ps 33, 4. 6. 9). Prawdziwy Bóg objawił się najdoskonalej w swym wcielonym Słowie. Chrystus nie tylko głosi Jego naukę, która jest prawdą⁷⁶, ale sam jest prawdą⁷⁷. Ci, którzy przyjęli tę prawdę, nawrócili się „do Boga od idoli, aby służyć Bogu żywemu i prawdziwemu” (1 Tes 1, 9).

B. „TREŚCIĄ TWEGO SŁOWA JEST PRAWDA” (Ps 119, 160)

Skoro Jahwe jest „Bogiem prawdziwym”⁷⁸, a słowa Jego są „prawdą”⁷⁹, to prawdziwe jest także całe Jego Objawienie. W religii biblijnej Bóg objawia się nie tylko w teofaniach i wizjach prorockich, ale również poprzez zbawcze czyny w historii, poczynając od aktu stworzenia. Nade wszystko jednak objawia się Jahwe w swoim słowie skiero-

⁷³ Pwt 4, 35. 39; por. 32, 39; Wj 20, 3; 1Krl 8, 60; 2Krl 19, 15; Iz 41, 29; 43, 10—13; 46,9 itd.

⁷⁴ 1 Sm 15, 29; Lb 23, 19.

⁷⁵ Jest to temat częsty zwłaszcza u Dtlz, np.: 40, 8; 45, 21. 23; 55, 11.

⁷⁶ J 17, 17.

⁷⁷ J 14, 6.

⁷⁸ Ps 31, 6; por. Pwt 7, 9; 32, 4; Iz 49, 7.

⁷⁹ 2 Sm 7, 28; por. J 17, 17.

wanym do Izraela (Ps 147, 19). Psalmy opiewające wspaniałość Bożego Prawa, łączą je często z przymiotem niezawodności ('ēmûnah)⁸⁰ i prawdy ('ēmet)⁸¹. Coraz wyraźniej formułowane jest przekonanie o prawdziwie zawartego w Torze objawienia. Wymagania jakie stawia przymierze z Jahwe, choć wydają się ciężkie, są w rzeczywistości darem Jego łaski i wyrazem zbawczej woli, objawionej tylko narodowi wybranemu. Sławiąc zawarte w Pięcioksięgu przykazania, mędrcy z czasów po niewoli wyznają tym samym miłość do Boga, który jest dawcą Prawa:

„Nakazy Jahwe słuszne — cieszą serce,
przykazanie Jahwe jasne — oświeca oczy,
bojaźń Jahwe czysta — trwa na zawsze,
wyroki Jahwe prawdziwe — wszystkie są sprawiedliwe”

(Ps 19, 9—10).

Tora, sławiona w licznych swych synonimach, stanowi więc centrum życia religijnego społeczności izraelskiej po powrocie z wygnania. Podsumowanie rozważań nad wartością Prawa znajdujemy w Ps 119, 160:

„Treścią Twego słowa jest prawda,
i wieczne są wszystkie Tve sprawiedliwe wyroki”.

Wieloznaczny termin przetłumaczony tu jako „treść”, oznacza to co istotne, zasadnicze w Bożym słowie. Jego podstawową cechą jest niezawodność, wiarygodność, która stanowi także istotę działania Jahwe w historii. Dzięki temu objawione słowo Boga jest nieodwołalne i wiecznie trwałe, a zatem w najwyższym stopniu prawdziwe.

W tym znaczeniu 'ēmet zbliża się do dzisiejszego pojęcia „prawdy”. Nasza koncepcja prawdy wywodzi się z filozofii greckiej, gdzie aletheia oznacza bądź zgodność myśli czy słów z rzeczywistością, bądź też samą rzeczywistość, która odkrywa się przed rozumem. Prawdziwe jest to co odkryte, wydobyte na światło⁸². U greckich filozofów poznanie prawdy ma charakter obiektywny, jest procesem wyłącznie intelektualnym: rozum odkrywa prawdę, poznając prawa rządzące „kosmosem”. W Biblii natomiast prawda jest wartością subiektywną: jest nią Bóg obecny w swym słowie. Słowo Boże nie jest prawdą ściśle przedmiotową, pojmowaną tylko rozumowo. Jest to prawda, która domaga się przyjęcia sercem i sumieniem. Dlatego najlepszym tłumaczeniem dla 'ēmet jest „niezawodność, wierność”, która zawsze odnosi się do przymierza. Nie można więc biblijnej „prawdy” pojmować jako abstrakcyjnej, ponadczasowej wielkości; jest ona zawsze wydarzeniem historycznym⁸³. Bóg

⁸⁰ Ps 119, 30.75.86.90.138; 33,4; 111, 7n.

⁸¹ Ps 19, 10; 119, 43.142.151.160.

⁸² Taka jest przypuszczalnie etymologia tego słowa: a- lethes = „nie ukryte” (a privativum i rdzeń lant — „ukrywać”). Por. Y. Alanen, Das Wahrheitsproblem in der Bibel und in der griechischen Philosophie, KuD 3 (1957) 230—239.

Izraela daje się poznać jako Bóg prawdziwy tylko poprzez zbawcze ingerencje w historię swego ludu. Jego „prawdziwość” to wierność obietnicom zawartym w przymierzu⁸⁴.

O ile więc w greckim pojęciu prawdy zawarty jest osąd rozumu ludzkiego o świecie zewnętrznym, to Biblia uważa za prawdę niezmienne słowo Boże objawione w historii⁸⁵. Obydwa pojęcia: filozoficzne i biblijne przyjmują wieczne trwanie prawdy. Według greckich filozofów ta niezmiennność przysługuje górnemu kosmosowi, ciałom niebieskim, które są istotami boskimi; prawda to właśnie odkryty przez rozum ludzki wieczny porządek „kosmosu”. Biblia demitologizuje ten obraz świata: niebo i ziemia przeminają, a tylko „’emet Jahwe jest wieczna” (Ps 117, 2).

W biblijnej tradycji mądrościowej, której przykładem są przytoczone wyżej psalmy o Torze, dostrzegamy wyraźny rozwój pojęcia ’emet: mówi ono mianowicie o objawionej prawdzie Bożej. Tego znaczenia można się już domyślać w prośbach takich jak: „prowadź mnie w Twojej ’emet i pouczaj mnie” (Ps 25, 5)⁸⁶. Wzmianki o nauczaniu, oświecaniu, poznaniu ’emet pozwalają w niej widzieć objawienie zawarte w Piśmie. Potwierdzają to znaczenie Ps 19B i 119, a teksty apokaliptyczne Księgi Daniela przedstawiają ’emet jako objawienie planów Bożych, czy wręcz prawdziwą wiarę, tj. religię żydowską⁸⁷.

W ten sposób pojęcie ’emet nabiera bardziej obiektywnego znaczenia, przez co upodobnia się do znaczenia aletheia w filozofii greckiej, i przygotowuje jego rozumienie nowotestamentowe, jako pełni objawienia w Chrystusa.

Takie właśnie rozumienie ’emet jako prawdy zawartej w Objawieniu, może stanowić klucz do rozwiązania diskutowanego od dawna problemu bezbłędności Pisma św. Soborowa Konstytucja o Objawieniu sformułowała to zagadnienie pozytywnie, mówiąc o „prawdzie” Pisma św. Ostateczna redakcja tego ważnego tekstu głosi, że „księgi biblijne w sposób pewny, wiernie i bez błędu uczą prawdy, jaka z woli Bożej miała być przez Pismo św. utrwalona dla naszego zbawienia” (KO 11). Jest to w pełni biblijne ujęcie prawdy, będącej objawioną wolą Bożą spisaną dla naszego zbawienia⁸⁸. Nie chodzi tu więc o jakiś zbiór „prawd religijnych”⁸⁹, a tym bardziej przyrodniczych czy historycznych, lecz

⁸³ Zob. J. H. Vrieling, *Het waarheidsbegrip*, Nijkerk 1956, 154.

⁸⁴ Por. Pwt 7, 9.

⁸⁵ Zob. Alanen, a. cyt., 233; H. Cancik, *Mythische und historische wahrheit*, Stuttgart 1970, 96—99 i jego polemika z Th. Bomanen.

⁸⁶ Por. Ps 26, 3; 86, 11. Zob. E. Th. Ramsdell, *The Old Testament Understanding of Truth*, JPOS 31 (1951) 271.

⁸⁷ Zob. H. Wildberger, *THAT I*, 208.

⁸⁸ Zob. np. J. Homerski, *O natchnieniu i interpretacji Pisma św. w: Idee przewodnie soborowej Konstytucji o Bożym Objawieniu*, Kraków 1968, 67—88, zwł. 81.

⁸⁹ KO nie używa ani razu l. mn. veritates.

o prawdę w porządku zbawienia, o zbawczą wolę Boga ukazaną w Piśmie św. Pod tym względem Biblia jest wolna od błędu⁹⁰.

Ps 119 wyraźnie utożsamia zbawczą prawdę z objawieniem Bożym zawartym w Torze. Psalmista prosząc o dar Bożej łaski i zbawienia (w. 41) pragnie także, by na jego ustach zawsze było „słowo prawdy”, czyli Prawo Pańskie (w. 43n).

Dla św. Pawła „słowem prawdy” jest głoszona przez niego ewangelia⁹¹. Gdy Żydzi chlubią się, że mają w Prawie odbicie prawdy⁹², to dla chrześcijan prawda jest w Chrystusie⁹³. Św. Jan wyraził to samo słowami: „Gdy Prawo zostało dane przez Mojżesza, to łaska i prawda przysły przez Jezusa Chrystusa” (J 1, 17).

C. „NIE ODBIERAJ MYM USTOM SŁOWA PRAWDY” (Ps 119, 43)

Wspomina przed chwilą modlitwa psalmisty ukazuje związek Bożej prawdy z życiem moralnym narodu przymierza. Człowiek stworzony na obraz Boga i związany z Nim przez szczególne obietnice, musi odpowiadać na swe powołanie przestrzeganiem Jego przykazań, a także głosem Jego prawdy:

„Nie odbieraj mym ustom słowa prawdy,
bo Twoich wyroków oczekuję,
a Prawa Twego strzec będę stale,
na wieki i zawsze!” (Ps 119, 43n; por. w. 46).

„Prawda” jest właściwością samego Jahwe, oznacza Jego zbawcze działanie i niezawodność, odróżnia Go od martwych bóstw pogańskich, które są „kłamstwem” i „złudzeniem”. Ta Boża „prawda” wymaga od członków teokratycznej społeczności poszanowania prawdy we wzajemnym współżyciu. Już w Babilonii Szamasz był bogiem sprawiedliwości i prawdy; on dał Hammurabiemu kodeks prawa⁹⁴. Także w Egipcie czczono boginię prawdy i prawa: Maat, córkę Re⁹⁵. Sakralny charakter prawdy ma jednak specjalnie znaczenie w Izraelu. Naród wybrany jest złączony ze swym Bogiem więzią przymierza i zobowiązany do wzajemnej wierności. „Bóg prawdy”, który nie może skłamać ani zawieść⁹⁶, gdyż nie

⁹⁰ Por. O. Loretz, *Die Wahrheit der Bibel*, Freiburg 1964, 128; I. de la Potterie, *La vérité de la Sainte Écriture et l'histoire du salut d'après la Constitution dogmatique „Dei Verbum”*, NRT 88 (1966) 156.

⁹¹ Ef 1, 13; Kol 1, 5.

⁹² Rz 2, 20.

⁹³ Ef 4, 21.

⁹⁴ Późniejsza teologia przypisała mu dwoje dzieci, Kittu i Meszaru, „prawo” i „sprawiedliwość”, które należą do jego orszaku. Zob. H. Ringgren, A. Ström, *Religie w przeszłości i w dobie współczesnej*, Warszawa 1975, 92.

⁹⁵ O jej funkcjach pisze obszernie S. Morenz, *Bóg i człowiek w starożytnym Egipcie* (tłum. M. Szczudłowski), Warszawa 1972, 111–129.

⁹⁶ 1 Sm 15, 29; Lb 23, 19.

może zaprzeczyć swojej wierności⁹⁷, żąda także od Izraela, by nie sprzeniewierzał się Jego przymierz⁹⁸. Z tego przekonania wywodzi się ogromny szacunek dla prawdy w prawodawstwie izraelskim.

Zakaz fałszywego świadectwa stoi w Dekalogu obok zakazu zabójstwa, cudzołóstwa i kradzieży. Wszystkie te przykazania na równi stanowią podstawy współżycia społecznego; dlatego są przedstawiane jako wymagania samego Boga Przymierza. Natomiast kłamstwo jest fałszywą postawą wobec życia, gdyż podcina korzenie harmonijnej koegzystencji (šalôm)⁹⁹. Chodzi tu nie tylko o kłamstwo popełnione wargami, lecz o wszelkie zakłamanie w postępowaniu, a nawet w zamysłach. Ci, którzy kierują się w swym życiu oszustwem, burzą ustalony ład społeczny i godzą bezpośrednio w Jahwe — Boga prawdy. Jednak ich własne zakłamanie sprowadzi na nich zglębę¹⁰⁰. Kto nie opiera się na Bogu, nie może być również pewnym oparciem dla innych. Taki człowiek staje się zawodny; nawet mimo woli jest zwodzicielem i kłamcą. Psalmista może powiedzieć „pod wpływem przygnębienia: Wszyscy ludzie są kłamliwi!” (Ps 116, 11)¹⁰¹. Człowiek sprawiedliwy ucieka się pod ich wpływu pod opiekę Jahwe: „Uwolnij me życie od warg kłamliwych, od zdradliwego języka”¹⁰². Wierni czciciele Jahwe wiedzą jednak, że Jego opieka uzależniona jest od ich własnej postawy zgodnej z Bożą 'emet. Podobną naukę zdaje się zawierać trudny Ps 51, 8:

„Oto 'emet upodobałeś sobie w skrytości,
a w tajemnicy dajesz mi poznać mądrość”.

I tutaj 'emet, podobnie jak „mądrość”, należy do samego Boga, który pozwala w niej uczestniczyć proszącemu. Chodzi więc zarówno o niezawodność przebaczonego Boga, jak i o wewnętrzną prawdomówność i szczerść człowieka. O potrzebie wewnętrznej szczerości u wyznawców Jahwe mówi też alfabetyczny hymn pochwalny, wyrażający wiarę, że:

„bliski jest Jahwe wszystkim wzywającym Go,
wszystkim, którzy wzywają Go szczerze.
Spełnia wolę tych, co się Go boją,
wysłuchuje ich wołania i wybawia ich.
Jahwe strzeże wszystkich, co Go kochają,
a wszystkich grzeszników wytraca” (Ps 145, 18—20).

Fragment ten zawiera trzy równoległe określenia prawdziwych wiernych: są to ci, którzy kochają Jahwe, czczą Go z bojaźnią i wzywają

⁹⁷ Ps 89, 34: „nie zawiodę w mojej wierności”.

⁹⁸ Ps 44, 18: „nie zawiedliśmy Twego przymierza”.

⁹⁹ Por. M. Garcia Cordero, *Teologia de la Biblia*, I, Madrid 1970, 637.

¹⁰⁰ Ps 59, 13n; 63, 12.

¹⁰¹ Por. Ps 62, 10.

¹⁰² Ps 120, 2; por. 144, 8.

w modlitwie z należyтым usposobieniem wewnętrznym (be 'emet). Oczywiście, oddawanie Bogu czci „w prawdzie” nie ogranicza się tylko do zachowania przepisów rytualnych, lecz musi wyrażać się w wierności wymaganiom przymierza i w poszanowaniu praw drugiego człowieka.

Według nauki ST, każdy człowiek, stworzony na podobieństwo Boże, ma niepozbywalną godność, która winna być uszanowana w stosunkach społecznych. Toteż fundament sprawiedliwej społeczności stanowi 'emet, wzajemna „prawda”, tj. prawdomówność, szczerłość, rzetelność we wszelkich kontaktach międzyosobowych. Skoro konieczne jest poszanowanie praw i dóbr materialnych drugiego człowieka, to tym więcej trzeba uszanować jego wartości duchowe, a zwłaszcza prawo do dobrego imienia w społeczności¹⁰³. Dopiero poszanowanie praw ludzkich daje prawo zbliżyć się do Boga na zgromadzeniu liturgicznym.

W liturgii wejścia do świątyni pielgrzymi pytają o warunki dopuszczenia do udziału w kulcie świątynnym. Odpowiedź kapłana głosi, że dostęp do Przybytku ma tylko ten,

„kto postępuje nienagannie,
czyni to, co słuszne,
i mówi prawdę w swym sercu” (Ps 15, 2)¹⁰⁴.

Z dalszych słów odpowiedzi wynika, że owa „prawda” ('emet) ma odbicie w całym postępowaniu człowieka, a zwłaszcza w relacjach społecznych. Skutkiem postawy zgodnej z „prawdą” jest trwale zjednoczenie z Bogiem prawdy (w. 5c).

Podczas, gdy grzesznicy krocą drogą zgubną i kłamliwą¹⁰⁵, bo „w ich ustach nie ma szczerłości” (Ps 5, 10), to mędrzec może wyznać, że wybrał „drogę wierności” (Ps 119, 30), tzn. „przyłgnał do Bożych przykazań” (w. 31), które są „wierne” (ww. 86. 138) i „prawdziwe” (ww. 142. 151. 160).

W NT nawiąże do tych obrazów zwłaszcza św. Jan. Stare zwroty biblijne, jak „czynić prawdę”¹⁰⁶ czy „chodzić w prawdzie”¹⁰⁷ mają jednak u niego nowe znaczenie: „postępować według przykazań Chrystusa”¹⁰⁸. Zaś „prawdziwi czciciele”, jakich chce mieć Ojciec, będą Mu oddawać cześć w Duchu i prawdzie” (J 4, 23)¹⁰⁹.

¹⁰³ Por. M. Garcia Cordero, dz. cyt., I, 639.

¹⁰⁴ Por. Ps 24, 4.

¹⁰⁵ Ps 1, 6; 119, 29. 104. 128; 139, 24.

¹⁰⁶ J 3, 21; 1 J 1, 6.

¹⁰⁷ 2 J 4 i 3 J 3n.

¹⁰⁸ 2 J 6.

¹⁰⁹ O Janowym rozumieniu „prawdy” zob. komentarze: L. Stachowiak, Ewangelia według św. Jana (PNT IV), Poznań 1975, zwł. 87—89; F. Gryglewicz, Listy katolickie, (PNT XI), Poznań 1959, 353. 379.444—447, oraz: H. Muszyński, „Prawda” jako termin teologiczny w pismach św. Jana, w: F. Gryglewicz (red.), Egzegeza Ewangelii św. Jana, Lublin 1976, 141—159.

Znaczenie 'émet jako „prawdy” objawionej, charakterystyczne dla literatury apokaliptycznej, można dostrzec już w niektórych psalmach. Przede wszystkim sam Jahwe nazwany jest Bogiem 'émet, co oznacza nie tylko Jego wierność, ale i prawdziwe istnienie. Jego „prawda” objawia się w zbawczych interwencjach na rzecz swych wybranych i odróżnia Go od złudnych, fałszywych bóstw pogańskich. Dalej, „prawdziwe” są Jego obietnice dane niegdyś narodowi przy zawarciu przymierza, a zwłaszcza przysięga dotycząca dynastii Dawida. Słowo Jahwe spełni się na pewno, jest więc niezawodne, podobnie jak wszystkie Jego przykazania zawarte w Torze, a nadane dla dobra narodu. Wreszcie przymiotem całego objawienia spisane w księgach świętych jest „prawda utrwalona dla naszego zbawienia” (KO 11).

Udział człowieka w Bożej prawdzie wyraża się nie tylko w jej przepowiadaniu wobec pogan, ale zwłaszcza w poszanowaniu przykazań Jahwe. Kierowanie się prawdą w słowach i czynach, a nawet w myśleniu, jest warunkiem harmonijnego życia społeczności przymierza. Szacunek dla prawdy we współżyciu z bliźnimi daje dostęp do Boga, który tylko wiernym czcicielom zapewnia bezpieczeństwo i zbawienie w trwałym zjednoczeniu ze sobą.

LA „VERITÀ” DI DIO NEL SALTERIO

SOMMARIO

Due nozioni bibliche: émet e émuna hanno molto simili significati; la LXX traduce ambedue nel Salterio quasi sempre: aletheia, „verità”. Tuttavia l'analisi dei singoli salmi ha provato che quella versione è possibile solo nei pochi testi. Di solito si tratta della bontà immutabile di Jahvé, risultante dall'alleanza e manifestata nella storia d'Israele. I salmi reali appellano alla promessa divina per la dinastia davidica. Nelle lamentazioni gli israeliti tormentati spesso implorarono la fedeltà di Dio, la quale attesta il suo „vero” in confronto agli idoli. Pure gli inni cantarono la divin afedeltà come espressione della sua potenza salutare e dell'intervento per il popolo eletto. Nella poesia didattica gli attributi divini si imputa alla „Lege” che accosta il valore assoluto come la Verità rivelata.

La fedeltà di Jahvé è una base sulla quale Israele deve costruire la sua fede e fedeltà. Ella si manifesta in tutta la vita sociale e privata, nella giustizia e benevolenza mutua, nella veracità e sincerità interna. La fedeltà perfetta a Dio ed agli uomini dominerà nel regno di Messia promesso.